

مقاله پژوهشی: ارائه الگوی راهبردی مدیریت فضای سایبر ج.ا.ا بر اساس اوامر و تدابیر حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)

داود عبیری^۱ و محمدرضا ولوی^۲

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۰۷/۲۰

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۱۰/۰۴

چکیده

عصر ارتباطات و صحنه بروز و ظهور فناوری‌های نوین از جمله اینترنت به عنوان یکی از مؤلفه‌های مهم فضای سایبر، باعث تغییر و دگرگونی و تسریع در امر جهانی شدن به‌شمار می‌رود. این فضا ظرفیت فوق‌العاده‌ای در جهت مدیریت و اعتلای کشورمان ایجاد نموده اما از طرفی با توجه به این که زیرساخت‌های اصلی این فضا در اختیار نظام سلطه است، می‌تواند به‌عنوان تهدیدی برای حاکمیت به حساب آید. نفی نظام سلطه در مدیریت فعلی فضای سایبر، مستلزم بهره‌گیری از رهنمودهای مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در جهت مدیریت و ارتقای امنیت ملی کشور، می‌باشد. با توجه به رهنمودهای غنی، جامع و کامل مقام معظم رهبری در خصوص فضای سایبر، اجرای تدابیر معظم‌له، مستلزم بررسی، تحقیق، گردآوری، تجزیه و تحلیل و ارائه الگوی راهبردی می‌باشد.

در این مقاله از روش داده بنیاد و ابزار گردآوری اطلاعات کتابخانه‌ای و میدانی استفاده و به منظور تحلیل داده‌ها، از تحلیل ترکیبی یا آمیخته اکتشافی با جامعه آماری ۶۰ نفر و روش گلوله برفی در حد اشباع، استفاده و روایی و پایایی پرسشنامه با آزمون آلفای کرونباخ و عدد ۰.۹۱۱. به تایید رسیده و در نهایت ابعاد، مولفه‌ها و شاخص‌ها، استخراج و ضمن تحلیل، الگوی راهبردی مدیریت فضای سایبر ج.ا.ا بر اساس اوامر و تدابیر مقام معظم رهبری به عنوان هدف اصلی تحقیق ارائه و میزان تأثیر فرمایشات معظم‌له در ابعاد مدیریت راهبردی فضای سایبر (بعد هماهنگی با بالاترین بار عاملی ۰.۹۹،۷ و بعد اهداف با کمترین ۰.۹۶،۳) تعیین و پیشنهادهای مناسب نیز در انتها ارائه شده است.

کلیدواژه‌ها: الگوی راهبردی، مدیریت، فضای مجازی، اوامر و تدابیر مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)

^۱ دانشجوی دوره دوم دکتری امنیت فضای سایبر دانشگاه عالی دفاع ملی (نویسنده مسئول)

^۲ دانشیار و عضو هیات علمی دانشگاه صنعتی مالک اشتر

مقدمه

در سال‌های اخیر ماهیت تهدیدات متأثر از فضای مجازی موجب تحولات گسترده در رقابت‌ها و منازعات بین‌المللی، ایجاد تراز جدیدی از تفوق نظام سلطه، تحول در مصادیق دفاعی و امنیتی و تأثیر در همه ابعاد اقتدار ملی از جمله امور فرهنگی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، علم و فناوری و بویژه حوزه نظامی و امنیتی شده است. رشد روز افزون تهاجمات سایبری، تولید ابزار خرابکاری و جاسوسی از سرمایه‌های اطلاعاتی کشور، تهاجمات سایبری و دسترسی آسان به ابزار نفوذ و اختلال، امکان تحلیل، جهت‌دهی و تأثیرگذاری بر رفتار، عقاید و گرایشات جامعه و گسترش شکاف دسترسی به اطلاعات، محتوا و خدمات میان کشورها، ضرورت ارتقاء همه جانبه مدیریت فضای مجازی را با برخورداری از ابتکار عمل، الزام آور نموده است. لذا با هدف جلوگیری از عقب ماندگی و غافلگیری و مواجهه فعال و مبتکرانه و نیز همگرایی امور، مدیریت هوشمند فضای مجازی به صورت جدی در دستور کار است.

تدابیر و اوامر مقام معظم رهبری (مدظله العالی) به عنوان بهترین راهنما، چراغ هدایت و راهکار برای مدیریت این فضا می‌باشد. معظم‌له در فرازی فرمودند «اهمیت فضای مجازی به اندازه اهمیت انقلاب اسلامی است» و همچنین «مواجهه فعال و مبتکرانه با فضای مجازی در سطح ملی و جهانی و توسعه آن به میزان آمادگی قطعی نظام (از نظر فنی و محتوایی) برای استفاده از فرصت‌ها و مقابله با تهدیدات آن» (حکم ابلاغی مورخ ۱۷ اسفند ۱۳۹۰، مقام معظم رهبری با موضوع تشکیل شورای عالی فضای مجازی)

با عنایت به فرمایشات معظم‌له؛ مدیریت فضای مجازی به اندازه مدیریت انقلاب اسلامی اهمیت دارد لذا بایستی سیاست‌ها و راهبردهای مرتبط با انقلاب اسلامی در خصوص مدیریت فضای مجازی نیز توسعه یابد.

وابستگی زیرساخت‌های اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و نظامی به فضای مجازی، شرایط را به گونه‌ای رقم زده که هرگونه چالش در فضای مجازی می‌تواند حاکمیت و مدیریت کشور را دستخوش تغییر و تحول نماید. فضای مجازی علاوه بر این

که ابزاری برای ارتقای مدیریت کشور محسوب می‌شود، بستری برای تهدید حاکمیت نیز محسوب می‌گردد. به این دلیل مدیریت این فضا مولفه مهمی از مدیریت کشور محسوب می‌گردد. (کرمی، ۱۳۸۰: ۷۰-۶۷).

اکثر فعالیت‌های عصر حاضر، از فضای فیزیکی به سمت فضای مجازی سوق پیدا کرده است. دشمنان و معارضین نظام جمهوری اسلامی ایران نیز با بهره‌گیری از این فضای، تهاجمات عقیدتی، فرهنگی و سیاسی خود را افزایش داده‌اند. اگر فرایند حرکت به سمت بهره‌گیری هر چه بیشتر فضای مجازی به صورت صحیح، هدایت، کنترل و مدیریت نشود، به سهولت مورد سوء استفاده رقیبان و دشمنان واقع می‌گردد و مدیریت کشور را دچار چالش می‌نماید.

بیان مسأله

حاکمیت یکی از عرصه‌هایی است که با گسترش و پیشرفت فناوری اطلاعات و ارتباطات دستخوش تحولاتی شگفت‌انگیز شده است. امروزه با فراهم شدن زمینه‌های دولت الکترونیکی و شبکه‌ای شدن بسیاری از فعالیت‌ها و ارتباطات، افزون بر دسترسی همیشگی، عادلانه و بدون تعطیلی خدمات به مردم، اطلاعات و نیازهای اداری و حکومتی شرایط مناسبی را برای هوشمندسازی تصمیم‌گیری‌ها و مدیریت صحیح فراهم می‌نماید. فضای مجازی بسیاری از معادلات قدرت و محاسبات جغرافیایی و سیاسی را تغییر داده و دسترسی به اطلاعات و در اختیار داشتن شبکه‌های بزرگ ارتباطی را در رتبه و اهمیتی بالاتر از منابع و امکانات مالی و نظامی قرار داده است. کم‌رنگ و کم‌اثر شدن مرزهای ملی و فاصله‌های جغرافیایی نیز از واقعیت‌هایی است که بر اثر گسترش فناوری اطلاعات و ارتباطات بر جامعه جهانی تحمیل شده است.

از دیگر عرصه‌هایی که با بهره‌گیری از دستاوردهای فناوری اطلاعات و ارتباطات دوران کاملاً متفاوتی را نسبت به گذشته خود تجربه می‌کند عرصه صنعت است. صنایع مدرن و پیشرفته این عصر با استفاده از ماشین‌های دقیق و هوشمند، پیچیده‌ترین اقدامات و

فعالیت‌ها را در کمترین زمان و با بهترین کیفیت به انجام می‌رسانند. در حال حاضر در بسیاری از کارخانجات بزرگ دنیا، روبات‌ها جایگزین نیروی انسانی شده‌اند و با وجود افزایش امنیت، بهره‌وری و کیفیت، ضایعات و هزینه‌ها را نیز کاهش داده‌اند. افزون بر این، بهره‌گیری از رایانه و محیط‌های شبیه‌سازی شده، امکانات بی‌مانندی را برای طراحی صنعتی، گوناگونی و گیرایی فرآورده‌های صنعتی فراهم می‌آورد. (مجبلی، ۱۳۹۲)

تجارت و اقتصاد نیز از حوزه‌هایی است که به شدت از فاوا تأثیر گرفته است. ابزارهای گوناگون بازاریابی، بانکداری و روش‌های خرید و فروش از طریق شبکه اینترنت، فرصت‌هایی ویژه‌ای را در اختیار تلاشگران عرصه‌های تجارت و اقتصاد قرار داده است. روند توسعه کسب و کار نیز دچار تحولاتی بزرگ شده و ماهیت بسیاری از مشاغل تغییر و با فراهم شدن امکانات گسترده برای کار غیرحضور، رونق اقتصادی ایجاد شده است. شاید تا پیش از این باورپذیر نبود که اداره تاکسیرانی شیکاگو از بمبئی هدایت شود یا مدیریت اورژانس یکی از بیمارستانهای آمریکا در دهلی نو باشد؛ اما با امکاناتی که فضای مجازی در اختیار بشر گذاشته چنین پدیده‌هایی به اموری عادی تبدیل شده است. تأثیر فناوری اطلاعات و ارتباطات در زندگی انسان امروزی به هیچ حوزه‌ای محدود نمی‌شود، آموزش و یادگیری، حمل و نقل، دامداری، کشاورزی، سلامت، تغذیه، اقتصاد و... با بهره‌گیری از ریزتراشه‌ها، پیشرفت‌های روزافزون و شگفت‌انگیزی ایجاد نموده است. (حسینی، ۱۳۹۷)

کشور عزیزمان نیز به موازات پیشرفت فناوری، از فضای مجازی در پیشبرد اهداف نظام مقدس جمهوری اسلامی استفاده نموده و فضای مجازی در بسیاری از اداره امور کشور دارای ضریب نفوذ بالایی می‌باشد.

رهبر معظم انقلاب از سال ۱۳۶۸ با تأسیس مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی، حضوری فعال و تأثیرگذار در فناوری اطلاعات و ارتباطات کشور داشته‌اند. دوراندیشی ایشان قابل توجه است و معظم‌له در تمام سیاست‌های ابلاغی بر لزوم استفاده صحیح و حداکثری از فناوری اطلاعات و ارتباطات را به عنوان امری بسیار مهم و نسبت به فرصت‌ها و تهدیدات فضای مجازی کشور رهنمودهای جدی در مکاتبات و تذکرهای

شفاهی تأکید فرموده‌اند بنابراین:

- امروزه اداره کشور بدون فضای مجازی غیر ممکن شده است.
- فضای مجازی به زمان و مکان خاصی محدود نمی‌شود؛
- فضای مجازی موجب تحول در امنیت ملی شده است؛
- در فضای مجازی ماهیت گمنامی رواج دارد و حوادث آن بطور کامل قابل شناسایی نیست؛
- زیرساخت‌های حیاتی کشور به دلیل وابستگی شدید به فضای مجازی، نسبت به تهدیدهای سایبری کشور متخاصم آسیب‌پذیر است؛
- ماهیت قدرت در حوزه‌های دفاعی و امنیتی، وابسته به فضای مجازی است؛
- ضریب شتاب و رشد اینترنت و به خصوص شبکه‌های اجتماعی در ایران موجب تحولات اساسی با پیامدهای امنیتی از جمله رشد فضای ابهام، بی‌اعتمادی و تعرض به نظام شده است؛
- اغلب مسئولین، تهدیدات فضای مجازی را جدی نمی‌گیرند و در موضع انفعال قرار دارند و این ناشی از ضعف در درک تهدیدات و نیز رویکرد سیاسی در مواجهه با این پدیده می‌باشد؛
- ضعف در انسجام و مدیریت فضای مجازی موجب گسترش جرم و نفوذ در مدیریت کشور شده است؛
- به دلیل نبود یک برنامه راهبردی و نقشه راه، تقسیم کار و نگاهت نهادی مأموریت‌ها در سطح کشور و نهادهای دفاعی و امنیتی شفافیت لازم وجود ندارد؛
- امروز در شرایط ویژه امنیتی، بحران و جنگ سایبری با دشمن هستیم؛
- روندهای توسعه فناوری‌های اینترنت اشیا^۱، رایانش ابری^۲، ابزار نوین اشراف اطلاعاتی^۳ و... فضای مجازی و حاکمیت دولت‌ها را بی‌ثبات، پیچیده و مبهم خواهد

-
1. IOT
 2. Cloud Computing
 3. Big Data

کرد؛

با عنایت به شرایط پیش گفته، مدیریت فضای مجازی کشور در شرایط حال و آینده از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است و از طرفی به دلیل فقدان الگوی مناسب برای مدیریت فضای مجازی کشور، این تحقیق درصدد ارائه الگوی راهبردی مدیریت فضای مجازی ج.ا.ا بر اساس اوامر و تدابیر حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالیه) است تا ان شاء الله با رهنمودهای حکیمانه رهبر فرزانه، مدیریت کشور که متأثر از فضای مجازی می‌باشد به نحو مطلوب انجام پذیرد.

اهمیت و ضرورت

در این تحقیق، در نظر است الگوی راهبردی مدیریت فضای مجازی ج.ا.ا بر اساس اوامر و تدابیر حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالیه) ارائه گردد لذا این تحقیق از نظر کاربردی قادر است تصمیم‌گیران فضای مجازی کشور را در فرآیندهای برنامه‌ریزی در سطوح راهبردی یاری نماید تا با توجه به تدابیر مقام معظم رهبری که مبتنی بر اصول اسلامی ایرانی است، براساس مقتضیات بومی و فرهنگ کشور در حوزه فضای مجازی تصمیم مناسب اتخاذ گردد بنابراین انجام این تحقیق از اهمیت بالایی برخوردار است چرا که:

۱. ضرورت دارد، الگوی راهبردی نظرات مقام معظم رهبری استخراج و به عنوان راهنما در سطح جامعه برای استحکام ساخت درونی کشور، مبنا قرار گیرد.
۲. عقب ماندگی کشور و ضعف در مدیریت کلان فضای مجازی مورد توجه قرار گیرد.
۳. مواجهه فعال و مبتکرانه بر فضای مجازی نیاز به الگوی مناسب (ابعاد، مؤلفه‌ها و...) دارد لذا بهترین الگو برای پیشرفت کشور، الگوی راهبردی مدیریت فضای مجازی ج.ا.ا بر اساس اوامر و تدابیر حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالیه) است.
۴. با توجه به تاکید مقام معظم رهبری بر اهمیت فضای مجازی مبنی بر «فضای مجازی به اندازه انقلاب اسلامی اهمیت دارد» در نظر است منویات معظم‌له

گردآوری و به منظور مدیریت فضای مجازی، الگو مناسب ارائه گردد.

۵. نفی نظام سلطه در مدیریت فعلی فضای مجازی از طریق بهره‌گیری از رهنمودهای مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی).

۶. اجرای تدابیر مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)، مستلزم بررسی، تحقیق، گردآوری مستندات، جمع‌بندی، تحلیل و ارائه الگوی مناسب می‌باشد.

همچنین به دلایل زیر این تحقیق از ضرورت بالایی برخوردار می‌باشد؛

فقدان الگوی راهبردی برای مدیریت فضای مجازی کشور زمینه‌ساز گسترش نفوذ دشمن و تشدید شکاف ملت و حاکمیت و سرانجام سلطه استعمارگران بر کشور ج.ا.ا خواهد شد.

به‌خاطر وابستگی روزافزون زیرساخت‌های حیاتی کشور به فضای مجازی، مدیریت فضای مجازی، نقش کلیدی در مدیریت کشور دارد.

با بروز و ظهور فضای مجازی، نقش حاکمیتی دولت‌ها کم رنگ شده لذا برای جبران این مشکل، لازم است مقررات لازم برای مدیریت فضای مجازی تدوین شود.

تهدید دشمنان از طریق فضای مجازی امری علنی و پرننگ شده لذا وجود الگوی مدیریت فضای مجازی، می‌تواند در مدیریت تهدیدها نقش اساسی ایفا نماید.

مدیریت فضای مجازی در جهان فعلی، مبتنی بر نظرات غربی و گسترش سلطه جهانی است و با منافع ملی جمهوری اسلامی ایران همخوانی ندارد.

عدم توجه به رهنمودها و تدابیر مقام معظم رهبری به خصوص در موضوع مدیریت فضای مجازی، می‌تواند صدمات جبران‌ناپذیری را برای کشور به ویژه در حوزه مدیریت کشور به دنبال داشته باشد.

هدف و سؤال اصلی: الگوی راهبردی مدیریت فضای مجازی ج.ا.ا بر اساس اوامر و تدابیر حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) چگونه است؟

هدف و سوال فرعی ۱؛ ابعاد، مؤلفه‌ها و شاخص‌های موثر در مدیریت فضای مجازی ج.ا.ا براساس تدابیر و اوامر مقام معظم رهبری کدامند؟

هدف و سوال فرعی ۲؛ دیدگاه مقام معظم رهبری درباره مدیریت فضای مجازی ج.ا.ا

شامل چه مواردی است؟

ادبیات و مبانی نظری تحقیق

مدیریت راهبردی

مجموعه تصمیمات، اقدامات و فعالیت‌های مدیریتی (درمحورهای دکترین، هدف‌گذاری، سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی، سازمان‌دهی، هدایت، هماهنگی، پیاده‌سازی و اجرا، نظارت، کنترل و ارزیابی) است که مسئولان و کارگزاران نظام مقدس ج.ا.ا در حوزه پیش‌گفته در سطوح راهبردی، به‌منظور تحقق رسالت و اجرای مأموریت‌های فردی، سازمانی، بخشی، ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی به انجام می‌رسانند. (حسینی، ۱۳۹۵)

رویکرد راهبردی^۱: کلاوزویتس آن را «فن هدایت نیرو و تطبیق و هماهنگ ساختن نیروها جهت نیل به هدف‌های بزرگ» تعریف کرد. «لیدل هارت» نخستین کسی بود که تلاش کرد معنای راهبرد را از دایره صرف تدبیر میدان نبرد و امور مربوط به جنگ، خارج و گستره مفهومی آن را فراخ‌تر نماید و تعریف این واژه را به امور سیاسی و کشورداری نیز مرتبط کند. مبتنی بر این هدف، وی راهبرد را «هنر (فن) تخصیص و کاربرد ابزار و وسایل نظامی برای نیل به هدف‌های سیاسی» تلقی کرد. (روشندل، ۱۳۷۰: ۲۴۲ - ۲۳۵).

مؤلفه‌های مدیریتی حوزه امنیت فناوری اطلاعات و ارتباطات:

- ۱) **دکترین:** عبارت است از اصول، قواعد، مبانی، هادی و راهنما
- ۲) **اهداف:** عبارت است از مقصد و نتایج مورد انتظار
- ۳) **سیاست:** عبارت است از بایدها و نبایدها، چارچوب‌ها و تصمیم‌سازی
- ۴) **سازمان‌دهی:** عبارت است از تقسیم‌کار، تعیین وظایف و تنظیم مراتب

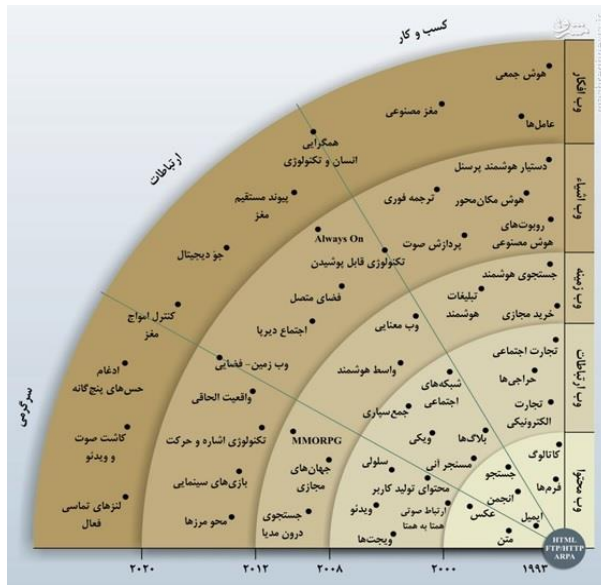
- ۵ برنامه‌ریزی: عبارت است از طراحی وضعیت و گام‌های رسیدن به هدف
- ۶ هماهنگی: عبارت است از تعیین روابط و نحوه ارتباطات
- ۷ هدایت: عبارت است از رهبری، ایجاد انگیزش و تسهیل ارتباطات
- ۸ اجراء: عبارت است از اقدام و تصمیم به اقدام
- ۹ نظارت: عبارت است از کنترل و بازخوردگیری (حسینی، ۱۳۹۵)

فضای مجازی

فضای مجازی در آغاز با عناصر ارتباطی اولیه شروع و پس از وب ۱ یا وب محتوای محور، که مصادیق آن رادیو، تلویزیون، اینترنت، پرینت، ایمیل و موتورهای جستجو می‌باشد و مخاطب آن منفعل است؛ اکنون به مخاطب فعال وب ۲، یعنی وب ارتباط محور که شامل پادکست^۱، وبلاگ، ویکی، تجارت اجتماعی^۲، شبکه‌های اجتماعی^۳، جامعه همراه^۴ و در ادامه به وب ۳ یا وب ادغام زمینه، رسیده است و جهان در حال تجربه وب ۴ یا وب اتصال اشیا و در نهایت تا سال ۲۰۲۰ به وب ۵ یا وب بسط افکار خواهد رسید. گزارشات راهبردی شرکت‌های بزرگ مخابراتی و اینترنتی جهان نیز نشان می‌دهند که تا سال ۲۰۲۰ میلادی، ۵۰ میلیارد دستگاه متصل به اینترنت وجود خواهد داشت و بیش از ۹۰ درصد از جمعیت کل جهان تحت پوشش اینترنت خواهند بود. (حمیدی، ۱۳۹۰: ۱۱-۱۵)

تصویر مقابل تحولات گسترده در روند رشد تکنولوژی‌های اینترنت (وب) و نقش آن را در زندگی بشر را به خوبی بیان می‌کند. (www.trendone.Com, 2017)

-
- 1 Podcast
 - 2 Social Commerce
 - 3 Social Network
 - 4 Mobile Community

شکل روند رشد تکنولوژی‌های اینترنت (وب)

گسترش استفاده از فناوری، منجر به حضور جهانی کشورها در ابعاد مختلف اقتصادی، سیاسی، فرهنگی، اجتماعی، محیطی، علمی و مذهبی شده و تغییراتی در تجارت و روابط اقتصادی و ظهور شرکت‌های فراملیتی در زمینه اقتصاد، بازتعریف حاکمیت ملی، مرزهای ملی و امنیت ملی در زمینه سیاست، توسعه روز افزون رسانه‌های گروهی و تغییر در روابط اجتماعی انسان‌ها، ایجاد شده است، بنابراین مدیریت فضای مجازی در شرایط کنونی و آینده از ضروریات می‌باشد. (حمیدی، ۱۳۹۰: ۱۱-۱۵)

استفاده از فضای مجازی در سطوح گسترده، نشانگر ظرفیت بالای این عرصه جهت فعالیت و لزوم برنامه‌ریزی دقیق و حساب شده برای ورود به این عرصه است. استفاده روز افزون از شبکه‌های اجتماعی، دوستیابی، همسریابی، بانکداری اینترنتی، آموزش مجازی، فعالیت هکرها، سرقت اطلاعات، مبادلات اقتصادی، فضای تبلیغاتی گسترده و نظایر آنها گوشه‌ای از ظرفیت‌های این حوزه است. پیوستن ایران به شبکه جهانی اینترنت به سال‌های آغازین دهه ۷۰ هجری- شمسی بر می‌گردد. در واقع افزایش تصاعدی ضریب نفوذ اینترنت در ایران و در کنار آن نرخ رشد ارایه محتوی در حوزه‌های سیاسی، اجتماعی، فرهنگی،

اقتصادی و غیره در قالب سرویس‌هایی مانند پست الکترونیکی، سایت‌ها و وبلاگ‌ها، تالارهای گفتگو روی این شبکه جهانی، توجه به ابعاد گوناگون و چالش‌های پیش‌روی آن را ضروری کرده است و شاید بتوان گفت که هیچ پدیده‌ای در طول سال‌های اخیر به اندازه اینترنت در ایران رشد صعودی نداشته است. (شیرودی، ۱۳۸۹)

فضای مجازی نقش و جایگاه خاصی در جهانی شدن دارد و جهانی شدن نیز باعث افزایش دسترسی و تسهیل کننده جریان اطلاعات بر فراز مرزها تلقی می‌شود. (غفاری و همکاران، ۱۳۹۴)

هم اکنون روزانه دو میلیارد نفر در جهان از اینترنت استفاده می‌کنند. این افراد شامل مؤسسات، شرکت، ارگان‌ها، کاربران خانگی، دانشجویان، صنعتگران، اساتید، گروه‌های تروریست، باندهای مافیایی و جرایم ساخت یافته، مخالفان سیاسی، جناح سیاسی رقیب، شرکت‌های خصوصی، نهادهای مدنی، و کشورهای دوست و دشمن می‌شود. بنابراین فضای سایبری در کنار کمک به افزایش آگاهی و رونق اقتصادی، چالش‌های جدیدی را مطرح کرده است. این چالش‌ها امنیت را در سطوح فردی، اجتماعی، ملی و بین‌المللی تهدید می‌کنند. از این رو استفاده از فضای سایبری برای تقویت قدرت ملی در شرایطی که این عرصه و عرصه‌های مرتبط به شدت به شکل پویایی در حال تحول هستند بدون طراحی راهبرد امکان پذیر نیست. این روند ذهن افراد، تشکل‌ها و سیاستمداران در کشورهای مختلف را به خود مشغول کرده است. با این اوصاف طراحی راهبرد کلی و اصلی برای استفاده، کنترل، نظارت و همچنین توسعه و تقویت این عرصه و طراحی‌های فرعی در ارتباط با سایر حوزه‌ها از عمده اهداف امنیت ملی کشورها و به خصوص کشورهای پیشرفته محسوب می‌شود. (کرامر و همکاران، ۱۳۹۴)

فضای مجازی به‌عنوان یک رسانه دارای کارکردهای مثبت و منفی متنوعی است. از جمله کارکرد مثبت آنان: تشکیل اجتماعات مجازی، تبادل اطلاعات، اطلاع رسانی، به اشتراک گذاشتن عقاید و نظرات و ایده‌ها، هویت سازی، افزایش سرمایه اجتماعی (همچون مشارکت و اعتماد) انسجام بخشی، همانندسازی و ارتقاء سطح کارآمدی نهادها و سازمان‌ها و در نهایت کمک به افزایش قدرت نرم، منافع و امنیت ملی کشورها است همچنین این فضا از

کارکردهای منفی چون کمک به اهداف انتقام جویانه، نافرمانی مدنی، عملیات روانی و جنگ اطلاعاتی، دگرگونی در مناسبات و ساختار اجتماعی، کاهش مشروعیت دولت‌ها و انسجام اجتماعی و وفاق ملی، برخوردارند.

روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر از نوع کاربردی- توسعه‌ای- راهبردی است. در این تحقیق از روش‌های کیفی بهره گرفته شده که در آن از نظریه مبنایی یا داده بنیاد به عنوان یک فراروش به منظور دستیابی به مفاهیم، مؤلفه‌ها و ابعاد براساس فرمایشات مقام معظم رهبری و ارائه الگوی راهبردی استفاده شده است. با توجه به این که در این تحقیق از روش گلوله برفی با انتخاب هدفمند استفاده شده، نمونه‌برداری تا حصول اشباع نظری ادامه یافت و با ۳۰ نفر از مدیران و متخصصین حوزه فضای مجازی در سازمان‌های متولی مصاحبه انجام گرفته و تعداد ۶۰ پرسشنامه که برگرفته از فرمایشات مقام معظم رهبری و به تایید صاحب‌نظران رسیده، مورد بهره‌برداری قرار گرفته است. در این تحقیق برای گردآوری اطلاعات از روش میدانی و کتابخانه‌ای استفاده و برای تجزیه و تحلیل داده‌ها با تکیه بر روش داده بنیاد جهت مفهوم‌کاوی، مؤلفه‌سازی و استخراج ابعاد مدیریت فضای مجازی از روش تحلیل آمیخته (کیفی و کمی) و از نرم افزارهای تحلیل داده لیزرل و SPSS استفاده شده است.

تجزیه و تحلیل داده‌ها

ویژگی‌های جمعیت‌شناختی

جدول ویژگی‌های تحصیلی حجم نمونه

ردیف	تحصیلات	فراوانی	درصد
۱	دانشجوی دکترا	۲۲	۳۶,۷
۲	دکترا	۳۸	۶۳,۳
	جمع کل	۶۰	۱۰۰

تحلیل آماری تحقیق به تفکیک مؤلفه‌ها و شاخص‌ها

الف). تحلیل عاملی اکتشافی میزان تأثیر هر کدام از شاخص‌ها تعیین شده، در مدیریت فضای مجازی کشور (بعد دکترین) که شامل ۱۶ شاخص است، در جدول زیر درج شده است:

جدول تحلیل آماری بعد اول تحقیق به تفکیک مؤلفه‌ها و شاخص‌ها با استفاده از آزمون رتبه‌ای فریدمن

میزان موفقیت یا اجرایی شدن شاخص	میزان تأثیر شاخص	شاخص	مؤلفه‌ها	بعد
۶۰	۹۲٫۶	۱. پیشرفت متوازن و فراگیر فضای مجازی (مادی و معنوی)	اصول و مبانی	بعد اول دکترین
۶۰	۱۰۰	۲. اقتدارگرایی (قدرت ملموس و ناملموس)		
۶۵٫۲	۱۰۰	۳. اتکا به مبانی اسلامی ایرانی		
۵۰٫۶	۹۶٫۶	۴. کسب رتبه برتر در تراز جهانی (از لحاظ فناوری)		
۶۰	۱۰۰	۵. عدالت محوری، مردم محوری و اخلاق مداری		
۵۴	۹۶٫۶	۶. حمایت از اسلام و مسلمانان و حرکت عظیم در جهان اسلام		
۵۸٫۳	۹۷٫۶	میانگین بار عاملی مؤلفه		
۶۰	۱۰۰	۷. حفظ عرض مومن و آبروی اشخاص	ارزش‌ها	
۵۶	۱۰۰	۸. حفظ و ارتقای ایمان و صیانت از آحاد جامعه		
۵۶	۱۰۰	۹. ترویج دین، فرهنگ، معارف و ارزش‌های اسلامی		
۵۴	۹۲٫۶	۱۰. جلوگیری از بازخواست الهی		
۶۰	۱۰۰	۱۱. حفظ نظام و رعایت ارزش‌های اسلامی		
۴۶٫۶	۱۰۰	۱۲. انتشار حقیقت (اشاعه حق)		
۵۵٫۴	۹۸٫۷	میانگین بار عاملی مؤلفه		
۵۹٫۲	۹۲٫۶	۱۳. ترویج توحید، عبودیت حق تعالی و باورهای دینی	باورها	
۶۰	۱۰۰	۱۴. ترویج مفاهیم اسلامی		
۵۴٫۶	۱۰۰	۱۵. مقابله با اسلام‌هراسی		
۶۰	۱۰۰	۱۶. تقویت ایمان، فرهنگ، معنویت، صلح، کرامت انسانی		
۵۸٫۴	۹۸٫۱	میانگین بار عاملی مؤلفه		
۵۷٫۲	۹۸٫۱	میانگین بار عاملی بعد		

خروجی شاخص‌های برازش مدل معادلات ساختاری بالاتر از ۹۰ نشان می‌دهد که این مدل از برازش قابل قبولی برخوردار می‌باشد. بنابراین مؤلفه ارزش‌ها به‌عنوان مهم‌ترین مؤلفه در بعد دکترین تحقیق مورد قبول واقع شده است.

ب). تحلیل عاملی اکتشافی میزان تأثیر هر کدام از شاخص‌ها تعیین شده، در مدیریت فضای مجازی کشور (بعد اهداف) که شامل ۳۲ شاخص است، در جدول زیر درج شده است:

جدول تحلیل آماری بعد اهداف به تفکیک مؤلفه‌ها و شاخص‌ها با استفاده از آزمون رتبه‌ای فریدمن

میزان موفقیت یا اجرایی شدن شاخص	میزان تأثیر شاخص	شاخص	مؤلفه‌ها	بعد
۴۵٫۲	۸۹	۱۷. جدی گرفتن تهدید (پاسخگویی به تهدیدات همه جانبه) در فضای مجازی	مقابله با تهدیدها	بعد دوم اهداف
۵۴٫۶	۹۶٫۶	۱۸. شناسایی، رصد، کاهش و حذف تهدیدها		
۵۰٫۶	۹۶٫۶	۱۹. مقابله با تهاجم فرهنگی، جنگ نرم، بمباران رسانه‌ای و تبلیغات اغواگر		
۵۶	۱۰۰	۲۰. اقدام و مقابله به موقع و سریع با رخنه، نفوذ و دست اندازی دشمن		
۵۸	۱۰۰	۲۱. مخالفت با سیاست‌های خصمانه آمریکا و رژیم اشغالگر صهیونیستی		
۵۰٫۶	۹۲٫۲	۲۲. شناسایی، کاهش و حذف آسیب‌ها، خطرات و چالش‌ها		
۵۲٫۶	۱۰۰	۲۳. جلوگیری از فریب، اطلاعات غلط و مضر		
۵۲٫۵	۹۶٫۳	میانگین بار عاملی مؤلفه		
۵۷٫۲	۹۲٫۲	۲۴. مقابله با انحراف و اختلاف	مواجهه با آسیب‌ها (مقابله)	
۵۶	۹۲٫۲	۲۵. جلوگیری از گمراهی، تزلزل و گناه		
۵۶٫۶	۱۰۰	۲۶. جلوگیری از ضرر و زیان		
۴۷٫۲	۹۲٫۲	۲۷. جلوگیری از فساد، نشر اکاذیب		
۴۹٫۲	۹۲٫۲	۲۸. استقلال، خود کفایی و خود اتکایی		
۵۲٫۶	۱۰۰	۲۹. بومی سازی و توسعه سامانه‌های پایه و امنیتی (سیستم عامل، موتور جستجو، شبکه اجتماعی، ایمیل، رایانش ابری و...)		
۶۰	۱۰۰	۳۰. قطع وابستگی در فضای مجازی		
۵۴٫۱	۹۵٫۵	میانگین بار عاملی مؤلفه		
۵۰٫۶	۸۹٫۲	۳۱. استقامت و پایداری	بومی سازی ارتقای توان ملی	
۵۰٫۶	۱۰۰	۳۲. حفاظت از منابع، منافع و مصالح		
۵۰٫۶	۸۵	۳۳. تأمین، برقراری امنیت و سالم سازی فضای مجازی		
۵۸	۸۵	۳۴. حفظ حریم خصوصی		
۵۲٫۴	۸۹٫۸	میانگین بار عاملی مؤلفه		
۵۰٫۶	۱۰۰	۳۵. صیانت از کاربران و آحاد جامعه	حفظ صیانت امنیتی (صیانت امنیتی)	
۵۰٫۶	۱۰۰	۳۶. حفظ سرمایه‌ها و دارایی‌های اطلاعاتی		
۵۲٫۶	۱۰۰	۳۷. حفظ هویت ملی		
۴۵٫۲	۹۶٫۶	۳۸. رعایت ادب و حیا		
۵۶	۱۰۰	۳۹. صیانت از فرهنگ کشور		
۴۵٫۲	۱۰۰	۴۰. حضور فعال و تاثیرگذار در عرصه جهانی		
۶۳٫۲	۱۰۰	۴۱. تولید علم و فناوری		
۵۱٫۹	۹۹٫۵	میانگین بار عاملی مؤلفه		
۴۷٫۲	۱۰۰	۴۲. اقتدار، برتری و اقدام به موقع و سریع	دفاع پیش رو (دفاع پیش رو)	
۵۶	۱۰۰	۴۳. مواجهه هوشمند و مقتدرانه در برابر دشمن		
۵۰٫۶	۱۰۰	۴۴. استفاده از فرصت‌های فضای مجازی		
۷۰٫۶	۱۰۰	۴۵. موضوع گیری علیه دشمن (تهدید علیه تهدید)		
۶۰	۸۵	۴۶. مقابله با دشمن (آمادگی مستمر در اقدام و دفاع همه جانبه)		
۶۰	۱۰۰	۴۷. تاثیرگذاری در عرصه جهانی		
۸۰	۱۰۰	۴۸. دسترسی به مطالب علمی جهان		
۶۰٫۲	۹۷٫۸	میانگین بار عاملی مؤلفه		
۵۴٫۵	۹۶٫۳	میانگین بار عاملی		

خروجی شاخص‌های برآزش مدل معادلات ساختاری بالاتر از ۹۰ نشان می‌دهد که این مدل از برآزش قابل قبولی برخوردار می‌باشد. بنابراین مولفه حفظ امنیت (صیانت امنیتی) به‌عنوان مهم‌ترین مؤلفه در بعد اهداف مورد قبول واقع شده است.

پ). تحلیل عاملی اکتشافی میزان تأثیر هر کدام از شاخص‌ها تعیین شده، در مدیریت فضای مجازی کشور (بعد سیاست‌ها) که شامل ۳۲ شاخص است، در جدول زیر درج شده است:

جدول تحلیل آماری بعد سیاست‌ها تحقیق به تفکیک مؤلفه‌ها و شاخص‌ها با استفاده از آزمون

رتبه‌ای فریدمن

ردیف	مؤلفه‌ها	شاخص	میزان تأثیر شاخص	میزان موفقیت یا اجرایی شدن شاخص
	ارتقاء اطلاعات و آگاهی	۴۹. اشراف در سطح ملی و بین‌المللی	۱۰۰	۶۰
		۵۰. توجه به روند فناوری‌های نوظهور	۱۰۰	۶۰
		۵۱. تسلط بر فنون روز	۱۰۰	۴۰
		۵۲. تسلط راهبردی بر فضای مجازی	۱۰۰	۶۰
		۵۳. جلوگیری از رصد و نفوذ دشمن	۸۵	۴۰
	میانگین بار عاملی مؤلفه		۹۷	۵۲
رتبه‌بندی شاخص‌ها	رتبه‌بندی شاخص‌ها	۵۴. مواجهه فعال و خردمندانه در استفاده از فناوری	۹۶٫۶	۶۰
		۵۵. بهره‌گیری از شرکت‌های دانش‌بنیان	۱۰۰	۴۰
		۵۶. ارتقای توان دفاعی و امنیتی	۱۰۰	۶۰
		۵۷. توسعه فناوری‌ها و صنایع پیشرفته و رقابتی	۸۱٫۶	۶۰
		۵۸. تولید و پیشرفت در علم و فناوری	۱۰۰	۶۰
		۵۹. ارتقای توانمندی و قدرت سایبری	۱۰۰	۶۰
		۶۰. افزایش سرعت پیشرفت و شتاب علمی	۸۵	۶۰
		۶۱. رشد و توسعه در همه زمینه‌ها	۱۰۰	۶۰
		۶۲. آشنایی با فضای مجازی، فناوری روز و ارتقای فرهنگ و سواد دیجیتالی	۱۰۰	۶۴
		۶۳. فرهنگ‌سازی و ارتقای بصیرت	۱۰۰	۴۶٫۶
		۶۴. کمک به محققان و نویسندگان	۹۶٫۶	۴۶٫۶

ردیف	مؤلفه‌ها	شاخص	میزان تأثیر شاخص	میزان موفقیت یا اجرایی شدن شاخص
	میانگین بار عاملی مؤلفه			
	اعتماد و خودداری	۶۵. استفاده از مراکز علمی پژوهشی داخلی	۱۰۰	۵۰.۶
		۶۶. پرهیز از عقب افتادگی	۱۰۰	۴۶.۶
		۶۷. استفاده از متخصصین مومن و متعهد	۱۰۰	۴۵.۲
		۶۸. اعتماد به متخصصین داخلی	۱۰۰	۴۶.۶
		۶۹. استفاده از ظرفیت‌های کشور	۱۰۰	۶۰
		۷۰. استفاده از استعدادهای درخشان و با تجربه	۱۰۰	۵۲
		میانگین بار عاملی مؤلفه		
	درآمدزایی	۷۱. پیشگام شدن، پیشرو و پیشتازی در علم و فناوری	۱۰۰	۵۰.۱
		۷۲. کسب علم نوین	۱۰۰	۵۶
		۷۳. برخورداری و افزایش خلاقیت، نوآوری و ابتکار عمل	۹۶.۶	۳۶
		۷۴. اشتغال‌زایی و تحول اقتصادی	۱۰۰	۴۰
		۷۵. سرمایه‌گذاری	۹۶.۶	۳۶
		۷۶. تأمین نیازهای واقعی کشور	۱۰۰	۵۰.۶
		۷۷. بهبود وضعیت	۱۰۰	۵۷.۲
	میانگین بار عاملی مؤلفه			
	تیزبینی و انعطاف	۷۸. آمادگی در مقابل تحولات سریع و پیچیده	۱۰۰	۵۴.۶
		۷۹. برخورد مناسب با تحولات سریع و پیچیده	۹۶.۶	۶۹.۲
		۸۰. رشد و تقویت جرأت و جسارت	۱۰۰	۵۴.۶
	میانگین بار عاملی مؤلفه			
	میانگین بار عاملی			
			۹۷.۹	۵۲.۷

خروجی شاخص‌های برآزش مدل معادلات ساختاری بالاتر از ۹۰ نشان می‌دهد که این مدل از برآزش قابل قبولی برخوردار می‌باشد. بنابراین مؤلفه‌های اعتماد و خودکفایی به‌عنوان مهم‌ترین مؤلفه در بعد سوم سیاست‌ها مورد قبول واقع شده است.

ت). تحلیل عاملی اکتشافی میزان تأثیر هر کدام از شاخص‌ها تعیین شده، در مدیریت فضای مجازی کشور (بعد برنامه‌ریزی) که شامل ۲۶ شاخص است، در جدول زیر درج شده است:

جدول تحلیل آماری بعد چهارم تحقیق به تفکیک مؤلفه‌ها و شاخص‌ها با استفاده از آزمون رتبه‌ای فریدمن

رتبه	مؤلفه‌ها	شاخص	میزان تأثیر شاخص	میزان موفقیت یا اجرایی شدن شاخص
بعد چهارم: برنامه‌ریزی	سطح راهبردی (استراتژیک)	۸۱. راه‌اندازی زیرساخت‌های امن و بومی (شبکه ملی اطلاعات)	۹۶,۶	۴۹,۲
		۸۲. ارتقای امنیت و صیانت از دارایی‌ها	۹۶,۶	۶۰
		۸۳. احراز جایگاه اقتصادی	۱۰۰	۶۰
		۸۴. ارتقای مستمر تمام ابعاد فضای مجازی	۱۰۰	۴۹,۲
		۸۵. فضای مجازی برای مدیریت کشور	۱۰۰	۵۰,۶
		۸۶. ارتقای قدرت ملی در ابعاد قدرت ملی	۹۶,۶	۶۰
		۸۷. ارتقای رتبه علمی و گسترش علم و تحقیق	۱۰۰	۵۰,۶
		۸۸. مدیریت منسجم (برنامه‌ریزی، سیاست‌گذاری، تصمیم‌گیری)	۱۰۰	۵۶
		۸۹. تمرکز در فکر، تصمیم و اقدام (توسط شورای عالی فضای مجازی)	۱۰۰	۵۰,۶
		۹۰. سلب سلطه دشمن	۱۰۰	۴۵,۲
		۹۱. جلوگیری از غافلگیری راهبردی	۱۰۰	۵۰,۶
		۹۲. مقابله با فعالیت‌های ضد نظام (کشور، دین)	۱۰۰	۴۰
		۹۳. جدی گرفتن تهاجم فرهنگی	۱۰۰	۵۰,۶
		۹۴. موفقیت در پیروزی در برابر دشمن	۱۰۰	۵۰,۶
		۹۵. پیش‌بینی و آینده‌نگری تحولات	۱۰۰	۴۰
	میانگین بار عاملی مولفه		۹۹,۳	۵۰,۸
سطح عملیاتی (برابری)	سطح عملیاتی (برابری)	۹۶. ارتقای مستمر آمادگی در مقابله با تهدیدات	۱۰۰	۴۰
		۹۷. استفاده از منافع	۱۰۰	۴۰
		۹۸. مقابله با مضرات و آسیب‌های فضای مجازی	۱۰۰	۶۰
		۹۹. رقابت مسالمت‌آمیز و هوشمند	۹۶,۶	۶۹,۲
		۱۰۰. جلوگیری از نفوذ و تصرف دشمن	۱۰۰	۴۵,۲
		۱۰۱. استفاده بهینه از فناوری‌های روز	۱۰۰	۶۰
		۱۰۲. پیشروی در فناوری‌های نوین	۱۰۰	۶۰
	میانگین بار عاملی مولفه		۹۹,۵	۵۳,۴
سطح تخصصی	سطح تخصصی	۱۰۳. جلوگیری از تصرف فضای فکری و روحی	۹۶,۶	۵۴,۶
		۱۰۴. ایجاد کمپین مسلمانان در فضای مجازی	۱۰۰	۴۵,۲
		۱۰۵. دسترسی آسان به حقایق	۹۶,۶	۵۴,۶
		۱۰۶. دسترسی به اطلاعات مراکز علمی پژوهشی	۹۶,۶	۶۰
	میانگین بار عاملی مولفه		۹۷,۴	۵۳,۶
	میانگین بار عاملی		۹۹	۵۲

خروجی شاخص‌های برآزش مدل معادلات ساختاری بالاتر از ۹۰ نشان می‌دهد که این مدل از برآزش قابل قبولی برخوردار می‌باشد. بنابراین مؤلفه سطح عملیاتی (اجرایی) به‌عنوان مهم‌ترین مؤلفه در بعد برنامه‌ریزی مورد قبول واقع شده است.

ث). تحلیل عاملی می‌زان تأثیر هر کدام از شاخص‌ها تعیین شده، در مدیریت فضای مجازی کشور (بعد سازماندهی) که شامل ۶ شاخص است، در جدول زیر درج شده است:

جدول تحلیل آماری بعد پنجم سازماندهی به تفکیک مؤلفه‌ها و شاخص‌ها با استفاده از آزمون رتبه‌ای فریدمن

رتبه	مؤلفه‌ها	شاخص	میزان تأثیر شاخص	میزان موفقیت یا اجرایی شدن شاخص	
بعد پنجم: سازماندهی	ظرفیت‌های سازمانی	۱۰۷. تکمیل زنجیره علم و دانش	۹۶,۶	۵۴,۶	
		۱۰۸. استفاده از پارک‌های علم و فناوری	۹۶,۶	۶۰	
		۱۰۹. تبدیل علم به فناوری	۱۰۰	۵۴,۶	
	میانگین بار عاملی مؤلفه		۹۷,۷	۵۶,۴	
	ماموریت و وظایف	۱۱۰. انحلال شورای‌های موازی (جلوگیری از موازی کاری)	۱۰۰	۵۴,۶	
		۱۱۱. ارتقای قدرت نقطه کانونی سیاستگذاری و نظارت راهبردی	۱۰۰	۵۰,۶	
		۱۱۲. مرکز ملی فضای مجازی به عنوان بازوی شورای عالی فضای مجازی	۱۰۰	۵۸,۶	
	میانگین بار عاملی مؤلفه		۱۰۰	۵۴,۶	
	میانگین بار عاملی		۹۸,۸	۵۵,۵	

خروجی شاخص‌های برآزش مدل معادلات ساختاری بالاتر از ۹۰ نشان می‌دهد که این مدل از برآزش قابل قبولی برخوردار می‌باشد. بنابراین مؤلفه ماموریت و وظایف به‌عنوان مهم‌ترین مؤلفه در بعد سازماندهی مورد قبول واقع شده است.

ج). تحلیل عاملی می‌زان تأثیر هر کدام از شاخص‌ها تعیین شده، در مدیریت فضای مجازی کشور (بعد هدایت و رهبری) که شامل ۹ شاخص است، در جدول زیر درج شده است:

جدول تحلیل آماری بعد ششم هدایت و رهبری به تفکیک مؤلفه‌ها و شاخص‌ها با استفاده از آزمون

رتبه‌ای فریدمن

رتبه	مؤلفه‌ها	شاخص	میزان تأثیر شاخص	میزان موفقیت یا اجرایی شدن شاخص
بعد ششم: هدایت و رهبری	حاکمیتی (حکمرانی)	۱۱۳. سیاست‌گذاری و تعیین راهبرد	۱۰۰	۶۰
		۱۱۴. شورای عالی فضای مجازی به عنوان نقطه کانونی و مرجعیت	۹۶٫۶	۶۰
		۱۱۵. بسترسازی برای استفاده از ظرفیت‌های مردمی	۱۰۰	۴۰
		۱۱۶. تدوین و تصویب نظام‌های مورد نیاز	۱۰۰	۶۰
		۱۱۷. اجرای مقررات و نظام‌های مصوب ابلاغی و نظارت بر حسن اجرا	۱۰۰	۵۰٫۶
	میانگین بار عاملی مؤلفه		۹۹٫۳	۵۴٫۲
مشارکتی (مردمی)	مشارکتی (مردمی)	۱۱۸. انسجام و مشارکت ملی در فضای مجازی	۱۰۰	۴۰
		۱۱۹. ارتقای مسئولیت‌پذیری (ارکان مسئول و ذینفع ملی در فضای مجازی)	۱۰۰	۶۰
		۱۲۰. ارتقای عزم و اراده ملی (آحاد جامعه) در فضای مجازی	۱۰۰	۴۰
		۱۲۱. درک اهمیت فضای مجازی توسط آحاد جامعه	۹۶٫۶	۴۵٫۲
	میانگین بار عاملی مؤلفه		۹۹٫۱	۴۶٫۳
	میانگین بار عاملی		۹۹٫۲	۵۰٫۶

خروجی شاخص‌های برآزش مدل معادلات ساختاری بالاتر از ۹۰ نشان می‌دهد که این مدل از برآزش قابل قبولی برخوردار می‌باشد. بنابراین مؤلفه حاکمیتی (حکمرانی) به‌عنوان مهم‌ترین مؤلفه در بعد هدایت و رهبری مورد قبول واقع شده است. (چ). تحلیل عاملی میزان تأثیر هر کدام از شاخص‌ها تعیین شده، در مدیریت فضای مجازی کشور (بعد هماهنگی) که شامل ۱۱ شاخص است، در جدول زیر درج شده است:

جدول تحلیل آماری بعد هماهنگی به تفکیک مؤلفه‌ها و شاخص‌ها با استفاده از آزمون رتبه‌ای فریدمن

رتبه	مؤلفه‌ها	شاخص	میزان تأثیر شاخص	میزان موفقیت یا اجرایی شدن شاخص	
بعد هفتم: هماهنگی سطح ملی	سطح ملی	۱۲۲. اهتمام ملی و همه جانبه (دولت، مسئولین و مردم)	۱۰۰	۴۵٫۲	
		۱۲۳. یکپارچگی و انسجام بین ارکان موثر در حاکمیت نظام	۹۶٫۶	۶۰	
		۱۲۴. تعامل و همکاری همه جانبه دستگاهها	۱۰۰	۴۵٫۲	
		۱۲۵. پرهیز از موازی کاری و تعارض	۱۰۰	۴۵٫۲	
		۱۲۶. هماهنگی و هم افزایی	۱۰۰	۴۵٫۲	
		۱۲۷. اتحاد و همبستگی ملی	۱۰۰	۴۵٫۲	
		۱۲۸. توجه به تحولات داخلی (مراقبت از تحولات داخلی)	۱۰۰	۴۵٫۲	
	میانگین بار عاملی مؤلفه			۹۹٫۵	۴۷٫۳
	سطح زیر المللی	سطح زیر المللی	۱۲۹. مواجهه هوشمند در عرصه جهانی	۱۰۰	۴۵٫۲
			۱۳۰. ایفای نقش و همکاری بین‌المللی با رویکرد اخلاق‌مدار و عادلانه	۱۰۰	۵۴٫۶
۱۳۱. توجه به تحولات بین‌المللی			۱۰۰	۴۵٫۲	
۱۳۲. دیپلماسی فعال در دفاع از حقوق ملی در مجامع جهانی			۱۰۰	۴۵٫۲	
میانگین بار عاملی مؤلفه			۱۰۰	۴۷٫۵	
میانگین بار عاملی			۹۹٫۷	۴۷٫۴	

خروجی شاخص‌های برآزش مدل معادلات ساختاری بالاتر از ۹۰ نشان می‌دهد که این مدل از برآزش قابل قبولی برخوردار می‌باشد. بنابراین مؤلفه سطح بین‌الملل به‌عنوان مهم‌ترین مؤلفه در بعد هماهنگی مورد قبول واقع شده است. (ح). تحلیل عاملی میزان تأثیر هر کدام از شاخص‌ها تعیین شده، در مدیریت فضای مجازی کشور (بعد پیاده‌سازی و اجرا) که شامل ۳۶ شاخص است، در جدول زیر درج شده است:

جدول تحلیل آماری بعد پیاده سازی و اجرا به تفکیک مؤلفه‌ها و شاخص‌ها با استفاده از آزمون رتبه‌ای فریدمن

رتبه	رتبه	شاخص	میزان تأثیر شاخص	میزان موفقیت یا اجرایی شدن شاخص
رتبه اول	۱۳۳	رصد و دیده بانی مستمر روندها و پیشرانهای توسعه	۹۶٫۶	۴۵٫۲
	۱۳۴	توجه به مراکز علمی تحقیقاتی و فراگیری علم و فناوری	۹۶٫۶	۴۵٫۲
	۱۳۵	استمرار رشد فضای مجازی در همه ارکان جامعه	۹۶٫۶	۵۴٫۶
	۱۳۶	استفاده از راه‌های میانبر	۱۰۰	۴۵٫۲
	۱۳۷	توسعه خدمات اسلامی مورد نیاز	۱۰۰	۶۰
	۱۳۸	جلب مشارکت همگانی	۱۰۰	۴۰
	۱۳۹	بکارگیری بخش خصوصی	۱۰۰	۶۰
	۱۴۰	استفاده از پیشرفت‌ها و فناوری‌های روز	۱۰۰	۴۰
	۱۴۱	مقابله با جوسازی	۱۰۰	۶۰
	۱۴۲	مدیریت زمان و تسریع در امور	۱۰۰	۴۰
	۱۴۳	استفاده بهینه از وسایل ارتباطی	۹۶٫۶	۳۴٫۶
	۱۴۴	حذف شکاف دیجیتالی	۹۶٫۶	۶۹٫۲
	۱۴۵	ترویج علم	۱۰۰	۵۴٫۶
	۱۴۶	آشنایی با شیوه‌های انتقال فکر	۹۶٫۶	۴۰
میانگین بار عاملی مولفه				
رتبه دوم	۱۴۷	کاهش هزینه‌ها	۹۶٫۶	۵۴٫۶
	۱۴۸	کاهش ضرر و زیان	۸۹	۴۰
	۱۴۹	حفظ منافع و سرمایه‌ها	۱۰۰	۸۴
	۱۵۰	استفاده از علم در تولید (هم افزایی در چرخه تبدیل علم به فناوری)	۱۰۰	۶۴
	۱۵۱	پرهیز از سهل انگاری	۱۰۰	۶۰
	۱۵۲	جدیت در اجرا	۱۰۰	۵۴٫۶
	۱۵۳	جلوگیری و کاهش جرایم و تخلفات	۹۲٫۲	۵۴٫۶
	۱۵۴	رونتق و بهبود کسب و کار و اشتغال‌زایی	۱۰۰	۴۰
	۱۵۵	اجرای چارچوب‌ها، پیوست‌ها و نظام‌های مصوب	۱۰۰	۵۴
	۱۵۶	توجه به پروژه‌های تحقیقاتی	۱۰۰	۶۰
	۱۵۷	حضور موثر و خروج از حالت انفعال	۹۲٫۲	۵۴
	۱۵۸	استفاده بهینه از فضای مجازی	۱۰۰	۵۴
	۱۵۹	رعایت انضباط	۱۰۰	۵۴
	میانگین بار عاملی مولفه			
رتبه سوم	۱۶۰	مقابله مستمر با مفاسد، تخلفات و جرایم	۱۰۰	۴۰
	۱۶۱	اطلاع رسانی و ارائه خدمات به جامعه	۹۶٫۶	۳۶
	۱۶۲	رونتق محتوا و خدمات	۱۰۰	۵۲
	۱۶۳	پیاده‌سازی سیاست‌های محدود کننده	۹۶٫۶	۳۶
	۱۶۴	مقابله با هوچی‌گری، بدگویی و دروغ	۱۰۰	۳۶
	۱۶۵	جلوگیری از ترویج شبهات و پاسخ و مقابله با شبهات	۹۶٫۶	۵۲
	۱۶۶	استفاده از ابزارهای جدید ارتباطی	۱۰۰	۴۰
	۱۶۷	سهولت دسترسی به واقعیت‌ها	۱۰۰	۲۵٫۲
	۱۶۸	تولید محتوای متنق و جذاب	۱۰۰	۵۴٫۶
	میانگین بار عاملی مولفه			
میانگین بار عاملی				
			۹۸٫۳	۴۹٫۶

خروجی شاخص‌های برآزش مدل معادلات ساختاری بالاتر از ۹۰ نشان می‌دهد که این مدل از برآزش قابل قبولی برخوردار می‌باشد. بنابراین مولفه رفتاری به‌عنوان مهم‌ترین مؤلفه در بعد پیاده‌سازی و اجرا مورد قبول واقع شده است.

خ). تحلیل عاملی میزان تأثیر هر کدام از شاخص‌ها تعیین شده، در مدیریت فضای مجازی کشور (بعد نظارت، ارزیابی و بازخوردگیری) که شامل ۱۰ شاخص است، در جدول زیر درج شده است:

جدول تحلیل آماری بعد نظارت، ارزیابی و بازخوردگیری به تفکیک مؤلفه‌ها و شاخص‌ها با استفاده از آزمون رتبه‌ای فریدمن

رد	مؤلفه‌ها	شاخص	میزان تأثیر شاخص	میزان موفقیت یا اجرایی شدن شاخص	
بعد نهم: نظارت، ارزیابی و بازخوردگیری	تعیین معیارهای نظارت و ارزیابی	۱۶۹. تدوین و تصویب پوست‌های امنیتی، فرهنگی و... مورد نیاز	۱۰۰	۶۰	
		۱۷۰. تدوین معیارها و شاخص‌های ارزیابی	۱۰۰	۴۵,۲	
		۱۷۱. ایجاد نظام اشراف و کنترل عملکرد	۱۰۰	۳۴,۶	
		۱۷۲. تهیه و بکارگیری سامانه‌های امنیتی و هوشمند نظارتی	۹۲,۲	۳۰,۶	
	میانگین بار عاملی مؤلفه		۹۸,۵	۴۲,۶	
	عملکرد	۱۷۳. نظارت مستمر بر فضای مجازی	۱۰۰	۳۶	
		۱۷۴. داده‌کاوی و تحلیل هوشمند اطلاعات	۹۲,۲	۴۵,۲	
	میانگین بار عاملی مؤلفه		۹۶,۱	۴۰,۲	
	کنترل و بازخورد	۱۷۵. اعمال محدودیت‌ها و سیاست‌های قانونی	۹۲,۲	۴۵,۲	
		۱۷۶. رصد و پایش مستمر فضای مجازی	۱۰۰	۳۶	
		۱۷۷. مقایسه نتایج حاصله از کنترل با معیارها و تعیین انحرافات	۹۲,۲	۴۵,۲	
		۱۷۸. اصلاح امور (آسیب‌پذیری‌ها، رخنه‌ها، انحرافات و...)	۱۰۰	۴۵,۲	
میانگین بار عاملی مؤلفه		۹۶,۱	۴۲,۹		
میانگین بار عاملی		۹۶,۸	۴۲,۳		

خروجی شاخص‌های برآزش مدل معادلات ساختاری بالاتر از ۹۰ نشان می‌دهد که این مدل از برآزش قابل قبولی برخوردار می‌باشد. بنابراین مولفه تعیین معیارهای نظارت به‌عنوان مهم‌ترین مؤلفه در بعد نظارت، ارزیابی و بازخوردگیری تحقیق مورد قبول واقع شده است.

نتایج و پیشنهادها

براساس نتایج بدست آمده از تحقیق؛

۱. میزان اهمیت و تأثیرگذاری فرمایشات مقام معظم رهبری در خصوص فضای مجازی برای مدیریت کشور از اهمیت و جایگاه بالایی برخوردار است به گونه‌ای که معدل ارزیابی تمامی شاخص‌ها، نمره ۹۸,۲ می‌باشد و این مهم از نظر خبرگان مورد توجه قرار گرفته است.
۲. میزان اجرای فرامین معظم‌له در این تحقیق مورد ارزیابی قرار گرفت که نشان می‌دهد تا نقطه مطلوب فاصله بسیار است چرا که در مجموع میانگین اجرای فرمایشات معظم‌له در فضای مجازی، نمره ۵۱/۸۰ را کسب نموده و لازم است سازکارهای لازم جهت تحقق فرامین در کشور پیش‌بینی و اجرایی گردد.
۳. بیشترین و کمترین میزان اجرای فرامین در ابعاد مدیریت راهبردی فضای مجازی به ترتیب شامل نظارت، ارزیابی و بازخوردگیری با میزان شکاف ۵۷,۷، هماهنگی ۵۲,۶، پیاده سازی و اجرا ۵۰,۴، هدایت و رهبری ۴۹,۴، برنامه ریزی ۴۸، سیاست‌ها ۴۷,۳، اهداف ۴۵,۵، سازماندهی ۴۴,۵ و دکتترین ۴۲,۸ تعیین شده است.

پاسخ سؤالات:

سؤال اصلی: الگوی راهبردی مدیریت فضای مجازی ج.ا.ا بر اساس اوامر و تدابیر

حضرت امام خامنه‌ای (مدظله العالی) چگونه است؟

سوال فرعی ۱؛ ابعاد، مؤلفه‌ها و شاخص‌های موثر در مدیریت فضای مجازی ج.ا. بر اساس تدابیر و اوامر مقام معظم رهبری کدامند؟

مدیریت راهبردی فضای مجازی به تعداد ۹ بعد، ۲۸ مؤلفه و ۱۷۸ شاخص در جدول بخش تجزیه و تحلیل به تصویب رسیده و ذکر شده است.

سوال فرعی ۲؛ دیدگاه مقام معظم رهبری درباره مدیریت فضای مجازی ج.ا. شامل چه مواردی است؟

الف- فرمایشات معظم‌له در حوزه مدیریت فضای مجازی؛ ۸,۹۸ درصد در بعد دکتیرین، ۱۹,۱۰ درصد در بعد سیاست‌ها، ۳,۳۷ درصد در بعد سازماندهی، ۶,۱۷ درصد در بعد هماهنگی، ۵,۰۵ درصد در بعد هدایت و رهبری، ۲۰,۲۲ درصد در بعد پیاده‌سازی و اجرا، ۱۴,۶۰ درصد در بعد برنامه‌ریزی، ۵,۶۱ درصد در بعد نظارت و ارزیابی، ۱۷,۹۷ درصد در بعد اهداف، اختصاص دارد لذا بیشترین تأکیدهای معظم‌له مربوط به موضوعات پیاده‌سازی و اجرا و کمترین نیز مربوط به مباحث سازماندهی می‌باشد.

پیشنهادها

۱. به منظور پیشگیری و مقابله با دروغ، بدگویی، تخلف و جرم و هرگونه بد عملی در فضای مجازی، مکانیزم‌های امنیتی از قبیل سرویس هویت‌شناسی یا احراز هویت^۱ و سرویس مجازشناسی^۲ به صورت سیستمی (اجباری برای کاربران) در بستر فضای مجازی کشور پیاده‌سازی و اجرایی گردد. این مهم محقق نخواهد شد مگر به لطف اجرای فرمان مقام معظم رهبری (مدظله العالی) مبنی بر راه‌اندازی شبکه ملی اطلاعات.

۲. از پیشگیری اجتماعی که همان آموزش شهروندان است، به موازات اقداماتی از قبیل اعمال فناوری‌های بازدارنده برای ایجاد محیط نظارتی مناسب، آگاهی از خطرات بالقوه امنیتی و روش‌های مقابله با آنها استفاده شود. در حقیقت محور پیشگیری از

1. Authentication
2. Authorization

جرایم و تخلفات را می‌توان در مرحله نخست در فرآیند آرایه آموزش‌های لازم به شهروندان به‌خصوص کاربران جوان و نوجوان دنبال کرد و در مرحله دوم با تقویت و به‌روزرسانی سامانه‌های نظارتی، کنترلی و امنیتی به جای کنترل ناکارآمد و سنتی، از سامانه‌ها و ابزارهای رایانه‌ای مناسب و بومی استفاده کرد.

۳. از آموزه‌های دینی از جمله امر به معروف و نهی از منکر به عنوان نوعی کنترل اجتماعی در فضای مجازی استفاده شود.

۴. یکی از مؤثرترین راهکارها برای انسجام و مشارکت ملی، اعتمادسازی است و بایستی در این زمینه با برنامه‌ریزی صحیح، تأمین نیازهای مادی و معنوی، رعایت حقوق شهروندی، شفاف سازی و... اعتمادسازی در فضای مجازی ایجاد گردد.

۵. از طریق بومی‌سازی تجهیزات، سامانه‌ها، سرویس‌ها و خدمات و انتقال مراکز داده به داخل کشور، دشمن را در دستیابی به اهدافش ناکام و ضمن ارتقای امنیت، هزینه کاربران کاهش و سرعت سرویس و خدمات افزایش یابد.

۶. خدمات و سرویس‌های اینترنتی که اخیراً تحت عنوان استارت آپ در حوزه‌های حمل و نقل، فروش محصولات غذایی، بهداشتی، کالا، اماکن، خودرو، بلیط، بیمه، ویزا، سهام، فروشگاه‌های مجازی، تبادلات مالی، و... ایجاد و منجر به کاهش هزینه‌ها، بهبود کسب و کار، رونق اقتصادی و... می‌شوند، توسط دولت حمایت و نظارت گردد.

۷. به منظور جلوگیری از فرار مغزها و تهیه و بکارگیری سامانه‌های پایه، امنیتی و نظارتی، از متخصصین و خبرگان داخلی استفاده شود. لازمه این امر وجود قوانین و مقررات، ضمانت اجرایی، پشتیبانی و حمایت از متخصصین، بها دادن به ایده‌ها و طرح‌ها و... می‌باشد.

۸. با حضور فعال در مجتمع بین‌المللی، از جهانی‌سازی که منجر به تغییر فرهنگ، مذهب، سبک زندگی و... می‌گردد، جلوگیری و در جهانی‌سازی نقش مؤثر، مفید و تعیین کننده داشته باشیم تا علاوه بر دریافت نکات مثبت فضای مجازی، بر جامعه جهانی از نظر فرهنگ، مذهب و... تأثیرگذار باشیم.

۹. با استفاده از روش‌های رمزنگاری، گواهی دیجیتال و محرمانگی بومی، ممنوعیت حضور کارشناسان خارجی در نصب و راه‌اندازی زیرساخت‌های فضای سایبر و ممنوعیت استفاده از محصولات خارجی به‌خصوص در زیرساخت‌های حیاتی و زیرساخت‌های فضای مجازی کشور، از رصد و نفوذ دشمن جلوگیری به عمل آید.
۱۰. از طریق ویرایش و ورود اطلاعات غیر واقعی (فریب) در نقشه‌ها و وب سایت‌های بیگانه، دشمن در دسترسی به اطلاعات اماکن حساس و مهم ناکام کنیم.
۱۱. برای پیاده‌سازی سیاست‌های محدود کننده، وجود قوانین و مقررات، ابزار، تجهیزات و سامانه‌های محدود کننده لازم و ضروری است بنابراین شورای عالی فضای مجازی به عنوان نقطه کانونی و مرجعیت امور سایبری کشور، مقدمات و الزامات این امر را فراهم و نظارت لازم را معمول نماید.
۱۲. در راستای ارتقای عزم و اراده ملی، تقویت روحیه وطن دوستی، تعصب نسبت به کشور، دین اسلام، فرهنگ و زبان ملی و... آموزش‌های لازم بخصوص برای قشر جوان و تحصیلکرده ارائه و فرصت‌های پیش‌روی کشور و نظام مقدس جمهوری اسلامی ایران تشریح گردد.
۱۳. همانگونه که در اسناد راهبردی آمریکا، هر گونه حمله به زیرساخت‌های سایبری، مستلزم حمله موشکی بوده و به تصویب رسیده، جمهوری اسلامی ایران نیز سند راهبردی امنیت فضای سایبری بازدارنده با در نظر گرفتن ابعاد امنیت ملی، تهیه، تصویب و ابلاغ نماید.
۱۴. به منظور ترویج فرهنگ و دین مبین اسلام، سایت‌های مناسب با قابلیت محتوای مناسب و پشتیبانی از زبان‌های مختلف دنیا تهیه و در بستر فضای مجازی قرار گیرد تا جویندگان واقعیت بتوانند از نور همیشه فروزان اسلام بهره‌برداری نمایند.

۱۵. به منظور مقابله با اسلام هراسی، شیعه هراسی و ایران هراسی، محتوای مناسب تهیه و در بستر فضای مجازی قرار گیرد تا ضمن ارائه راهنمایی‌های لازم به جامعه جهانی، نسبت به رفع شبهات و تشخیص اسلام و شیعه واقعی با اسلام و شیعه جعلی، تروریست‌های مسلمان نما و... شفاف سازی و اقدامات لازم به عمل آید.
۱۶. ضمن تعیین شرح وظایف براساس فرامین مقام معظم رهبری و ابلاغ آن به متولیان امر، موانع و مشکلاتی که مانع از اجرای کامل فرامین شده، توسط شورای عالی فضای مجازی، احصا و برای رفع مشکلات پیگیری و اقدام گردد.
۱۷. بسیج مردمی در فضای مجازی به منظور ترویج فرهنگ و معارف اسلامی ایرانی با محوریت و هدایت حوزه‌های علمیه در جهت رفع شبهات و پاسخ به نیازمندی‌های جامعه و همچنین امر به معروف و نهی از منکر از طریق فضای مجازی، تشکیل گردد.
۱۸. تغییر رویکرد از تهدید محور به فرصت محور در اذهان مسئولان مرتبط نظام در بهره‌گیری از فضای مجازی
۱۹. پیوست‌های امنیتی، فرهنگی و آموزشی تهیه، تصویب و ضمن ابلاغ، توسط شورای عالی فضای مجازی بر حسن اجرای آن نظارت گردد.
۲۰. تیم‌های مناسب و آموزش دیده جهت حضور در مجامع بین‌المللی به منظور دفاع از حقوق حقه نظام مقدس جمهوری اسلامی ایران و تأثیرگذاری در قوانین و مقررات فضای سایبر توسط شورای عالی فضای مجازی تربیت و برنامه‌ریزی‌های لازم در این خصوص به عمل آید.
۲۱. مرکز صدور گواهی کلید به منظور ارتقای امنیت فضای سایبر در کشور توسط وزارت ارتباطات راه‌اندازی و از طریق شورای عالی فضای مجازی نظارت لازم به عمل آید.
۲۲. مسدود نمودن سایت‌های فارسی زبان که در زیر ساخت‌های خارجی نصب و راه‌اندازی شده‌اند.
۲۳. بالا بردن هزینه دسترسی به شبکه‌های اجتماعی و سایت‌های غیر بومی (کاهش پهنای باند و سرعت)

فهرست منابع و مآخذ

۱. اصلانی مقدم، مصطفی، ۱۳۸۵، جهانی شدن فناوری اطلاعات و ارتباطات و تاثیر آن بر امنیت ملی، دانشگاه عالی دفاع ملی، تهران
۲. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله‌العظمی سیدعلی خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، مؤسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی، به آدرس www.khamenei.ir، ۱۳۹۷
۳. حسینی، پرویز، ۱۳۹۵، ارائه الگوی راهبردی در حوزه امنیت فناوری اطلاعات و ارتباطات براساس گفتمان امام (ره) و رهبری، قانون اساسی، تجارب ج.ا. و بهره‌گیری از تجارب موفق بشری، داعا، تهران
۴. حکم ابلاغی مورخ ۱۷ اسفند ۱۳۹۰، مقام معظم رهبری با موضوع تشکیل شورای عالی فضای مجازی، سایت معظم‌له
۵. حمیدی، همایون، ۱۳۹۰، جهانی شدن و مدیریت منابع انسانی، فصلنامه مطالعات راهبردی جهانی شدن، شماره ۲، ص ۱۱-۱۵
۶. حسینی، سیدحمید، ۱۳۹۷، روش تحقیق رایانه‌ای، کتابخانه دیجیتالی مرکز آموزش الکترونیکی دانشگاه قرآن و حدیث، قم
۷. روش‌ندل، جلیل، ۱۳۷۰، تحول در مفهوم استراتژی «مجموعه مقالات اولین سمینار بررسی تحول مفاهیم»، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه، چاپ اول.
۸. سند امنیت سایبری کشور چین، ۲۰۱۶، استراتژی امنیت فضای سایبری ملی چین، دفتر اطلاعات سایبری ملی جمهوری خلق چین، www.scio.gov.cn، Source: Xinhua ۲۷-۱۲-۲۰۱۶
۹. سند امنیت اطلاعاتی فدراسیون روسیه، ۲۰۱۶، فرمان رئیس جمهور فدراسیون روسیه در خصوص تأیید دکترین امنیت اطلاعاتی فدراسیون روسیه، *Information security doctrine of the Russian Federation* – 6 December 2016, <http://en.kremlin.ru/acts/news/53418>
۱۰. سند راهبردی امنیت ملی آمریکا، 2015، *U. S. A NATIONAL SECURITY STRATEGY*
۱۱. سند اقدامات و ظرفیت‌های عملیات سایبری آمریکا، *Cyberspace Operations Concept Capability Plan, 2016-2028*
۱۲. سند راهبردهای امنیت سایبری انگلستان بین سالهای ۲۰۱۶ تا ۲۰۱۱، *UK Cyber Security Strategy 2011-2016, Annual Report*, April 2016
۱۳. شیروودی، مرتضی، ۱۳۸۹، آسیب‌شناسی اینترنت در ایران و جهان اسلام، مریان، سال هشتم شماره 13، صص ۲۳۱-۲۳۳
۱۴. طارمی، محمدحسین، ۱۳۹۲، مقاله فضای سایبر، آسیب‌ها و مخاطرات، سایت سازه اطلاعات سامان، مهر ۱۳۹۲
۱۵. غفاری هاشجین، زاهد و نصرت آبادی، سید محسن (۱۳۹۱)، جایگاه و نقش شبکه‌های اجتماعی در دفاع ملی، مجموعه مقالات همایش دفاع ملی، جلد چهارم، صص ۲۵۹-۲۶۷

۱۶. فضای مجازی از نگاه رهبر انقلاب، بی تا، پایگاه تبیینی-تحلیلی و جریان‌شناسی دیدبان، نسخه الکترونیکی، قم: موسسه فرهنگی و اطلاع‌رسانی تبیان، ۱۳۹۵
۱۷. کرمی، جهانگیر، ۱۳۸۰، "تأثیر محیط امنیتی منطقه‌ای بر سیاست‌های دفاعی دولت‌ها"، مجله سیاست دفاعی، شماره ۳۴.
۱۸. کرامر، فرانکلین و استار، استیوارت و ونتز لری، قدرت سایبری و امنیت ملی، ترجمه معاونت پژوهش و تولید علم، ۱۳۹۴، ناشر: موسسه چاپ و انتشارات دانشکده اطلاعات، عنوان اصلی کتاب **Cyberpower and National Security, 2010**
۱۹. ملک‌زاده، محمد، ۱۳۹۳، قدرت نرم جمهوری اسلامی ایران در برابر غرب، دانشگاه معارف اسلامی قم
۲۰. مجبعلی، ۱۳۹۲، افزایش بهره‌وری در سازمان‌های کشور با استفاده از ربات‌ها، نشریه مطالعات مدیریت (بهبود و تحول) سامانه مدیریت نشریات علمی، دانشگاه علامه طباطبائی
۲۱. مقدمه‌ای بر طرح تحقیق نظام حکومتی الگو، ۱۳۹۰، دانشگاه عالی دفاع ملی، تهران
22. *Cyberspace Operations Concept Capability Plan 2016-2028*, The United States Army's, 2010, 2016-2028
23. www.trendone.com. (2017). *Trendone Report on The Future of Media*. Retrieved from www.trendone.com, ترجمه و برگردان مشرق نیوز، ۱۳۹۷